

ТРЕЋЕ ПОГЛАВЉЕ

Ужаси рата

Страховита суровост Другог светског рата резултат је мешавине многих чинилаца, околности, ставова и мотива. Због сложености и обима, само неки од ових елемената могу да се помену и испитају детаљно: положај цивилних жртава у ситуацији кад је граница између линије фронта и позадине избрисана; планови Немачке да прошири животни простор, због чега је дошло до чишћења окупираних територија; суровост као суштински елемент остварења немачке идеологије засноване на расизму и антисемитизму; задржавање контроле над окупираним територијом посредством немилосрдног и суровог кажњавања невиног цивилног становништва; и најзад, улога нацистичке/фашистичке окупације у испољавању запретених етничких тензија. Ово последње било је један од разлога за разбуктавање грађанског рата у неким земљама југоисточне Европе – окупационе силе подстакле су сваку од страна, што је водило незамисливо суровим сукобима.

Други светски рат „обогатио“ је наш речник двома новим речима: геноцид и холокауст. И мада је, у складу са нацистичком идејом чисте расе, ознака *Untermensch*, везивана не само за Јевреје, него и за Цигане, Пољаци, Украјинце, Русе..., „коначно решење“ је ипак случај за себе због својег ужасног системског савршенства. То је разлог што је оно у овом поглављу обрађено засебно, као посебна јединица која има властиту дистинктивну природу, замах и циљеве, сасвим независно од циљева и динамике рата, али у његовом контексту. Нажалост, у југоисточној Европи је „коначно решење“ изведено с тако бруталном ефикасношћу да је број Јевреја пао са око 900.000 на 50.000.

Неки од ових ужаса забележени су у изворима који следе – почев од оних на бојном пољу до оних извршених против цивила у немачким и италијанским операцијама одмазде, у концентрационим логорима, у тамницама, у партизанским осветничким операцијама после рата итд.

IIIa. Линија фронта

III-1. Војни закон албанских партизана

Само у једној прилици заробљени су неки италијански војници; штаб је овај необичан догађај објавио с великим поносом и ја сам позван да одем да их и сам видим. Отишао сам у кућу породице Виткућ и тамо затекао четири италијанска официра и четворицу војника с другим чиновима. Изгледали су резигнирани у односу на своју судбину, јер готово да није било сумње да ће бити стрељани – официри, у сваком случају. Држали су се упадљиво мирно и одбили су да дају икакву информацију изузев својих имена и

адреса својих породица у Италији; био сам тужан, јер ми је стрељање заробљеника било одвратно. Одбијање да се у акцији узимају заробљеници било је друга ствар – Италијани су једном запретили да ће за сваког заробљеног Италијана стрељати десет албанских талаца, што сигурно није подстицало на самилост. У герилском рату заробљеник је сметња, јер морате да га храните и мотрите да не побегне; зато је разумљива политика била да се заробљеници не узимају. Герилци су рачунали са тиме да ће бити на месту стрељани или убијени, вероватно после мучења, тако да

је систем неузимања заробљеника постао утврђена карактеристика герилског рата.

Smiley, стр. 66

? Коментариши понашање италијанских официра: може ли оно да се назове херојским иако су они у рату били агресори? Зашто албански герилци нису узимали заробљенике? Како је италијанска политика утицала на такво понашање?

III–2. Третман заробљеника од стране албанских националиста

Међутим, најзначајнији догађај, који је обељежио боравак војске у селу, било је хватање двојице партизана, првих заробљеника у овој акцији. Обојица су били сасвим мали дечади, од дванаест и десет година, и исцрпљени глађу и неспавањем, испали су из строја приликом повлачења из Шупала. У време кад смо их ми видели, већ су јели и одморили се, и били су спремни, мада врло плашљиво, да склапају познанство. Говорили су у јаком комунистичком жаргону; и рекли су нам да има готово година дана откако су побегли од куће, у близини Валоне, да би се придружили партизанима. Обојица су тврдила да су видели акције против балиста и Немаца.

Amery, стр. 222–223

? Коментариши животну доб ухваћених партизана. Шта мислиш о деци војницима? Шта мислиш о војскама које их регрутују и користе? Постоје ли данас деца-војници? Упореди овај текст са сликом 22.

Упореди став према заробљеницима из овог извора са ставом из претходног. Да ли је могућно створити општи закључак само на основу ова два кратка извода? Објасни свој став.

► Сл. 32. Четврта партизанска дивизија у црногорским планинама 1944. године

Дедијер, Дневник

► Сл 33. Румунски војници на камилама у кавкаским биткама

PRIN NISIPURILE CAUCAZULUI

Soldații români folosesc cămilele ca mijloc de transport (P. P.)

„Universul“, бр. 272, 5. октобар 1942.

? Имајући у виду да је велика већина румунских војника била из редова сељака, дај кратак коментар о могућним реакцијама војника на камиле – био је то прилично егзотичан начин путовања за румунску војску. Може ли рат да се схвати и као начин стицања нових искустава – не само рђавих?

IIIБ. Бруталности

III–3. Саопштење немачког армијског команданта у Грчкој (1943), упућено Грцима

САОПШТЕЊЕ

Свако лице ухваћено у уништавању или оштећивању телефонских жица биће стрељано. Ова казна примењиваће се и на жене и малолетна лица.

Ако починилац не буде ухваћен, пет лица из суседног села биће ухапшено и стрељано. Заједнице којима припадају та лица биће кажњене имовинском казном.

Примена ове наредбе почиње од дана њеног објављивања.

Крф, 23. октобар 1943.

Командант острва Крф

САОПШТЕЊЕ У ВЕЗИ СА ЗАБРАНОМ ШТРАЈКА

Сваки штрајк биће сматран непријатељским чином упереним против окупационих власти, чак и ако никакви војни интереси не буду директно угрожени.

Употребићу сва средства која ми стоје на располагању да предупредим такве покушаје. Убудуће ће тешки прекршаји бити кажњавани смрћу. Смртна казна примењиваће се поготово на подбачаче и вође. Остали учесници у штрајку биће кажњени дуготрајним казнама које ће служити у затвору или у логорима за тешки рад.

Атина, 10. септембар 1943.

Војни командант Грчке

Fleischer, том 2, стр. 169

III–4. Немачки памфлет (октобар 1943) после првог таласа масовних одмазди у Грчкој

САОПШТЕЊЕ

НАРОДЕ ЕПИРА!

Немачка армија била је присиљена да уништи ваше село јер сте ви пружили помоћ герилцима који су убијали наше трупе.

На вама је да спречите герилце да нападају немачке трупе.

Ваша је дужност да најближој немачкој војној станици одмах пријавите присуство герилаца.

На тај начин немачка војска може да заштити ваш живот, вашу породицу и вашу имовину.

Немачка војска није у Грчкој као непријатељ грчког народа. Наш једини непријатељ су герилци, који нарушавају мир и ред у земљи. [...]

Од сада морате да негујете добре односе са немачком војском у циљу обнове закона и реда, а нарочито у циљу заштите ваших личних интереса.

НЕМАЧКА КОМАНДА

Fleischer, том 2, стр. 223

? Да ли су становници уништених села заиста били кадри да спрече герилце да нападају немачке трупе? Да ли је циљ немачке војске у Грчкој заиста био заштита живота и имовине локалног становништва, као што су тврдили у овом саопштењу? Шта мислиш о примењивању смртне казне на жене и децу због дела ове врсте?

III–5. Хитлерова наредба (из септембра 1941) у вези са понашањем војске на окупираним територијама у југоисточној Европи

Да би се завере сасекле у корену, у првом појављивању и без оклевања, морају се предузети најоштрије мере тако да се наметне ауторитет окупационе силе и предугреди свако даље ширење идеје о завери. Кад то чините, морате бити свесни да у тим земљама људски живот нема никакву вредност и да ефекат застрашивања може

бити постигнут само неуобичајеном оштрином. У одмазду за једног немачког војника мора се извршити пропорционална смртна казна над 50 до 100 комуниста. Начин смрти мора да створи застрашујући учинак.

Krizman, стр. 520

❓ Пошто је то био законски поредак, немачка војска није сматрала да су ове егзекуције злочини. Да ли се слажеш с тим ставом? Да ли закон увек може да исправно дефинише шта је злочин, а шта не?

► **Сл. 34. Одмазда немачке војске у Грчкој: фотографија масовних егзекуција у Агринију 1943.**

Fleischer, том 1, стр. 347

III–6. Немачка злочинства за време окупације Албаније (јули 1943)

У повратку, видео сам дим других села у пламену и претпоставио сам да су их запалили Италијани у знак одмазде; погрешно сам, јер сам срео Сафета Бутку и његову чету Бали Комбетар, и они су ми рекли да је село које сам видео у пламену било село Бармаш и да су га запалили Немци. Рекао ми је да су спалили живе жене и децу у кућама и да су их убијали из пушке ако би покушали да побегну; додао је да је немачка дивизија управо стигла у Корче из Флорине. То је била прва вест коју смо добили о Немцима у Албанији.

Smiley, стр. 52

Став немачких војника према италијанским војницима после њихове капитулације (октобар 1943)

Имао сам још једно закашњење јер су сељани инсистирали да ми покажу гробове шездесет пет италијанских официра, које су по наредби Немаца морали да покопају. Гледали су како их Немци убијају. Немци су везали Италијанима руке, поређали их, стрељали машинкама и рањене докрајчили бајонетима. Због свега што су видели, сељани су се много плашили Немаца и лакнуло им је кад сам се поздравио и кренуо даље.

Smiley, стр. 93

❓ Шта је био циљ толико бруталног понашања немачке војске? У које време је могао да се одигра други догађај? Постоје ли слични злочини које су Немци извршили у твојој земљи?

III–7. Дон Пјетро Бињоли:⁵³ *Света миса за мој стрељани народ* (фрагмент из дневника)

Двадесет пети август. Очајне жене. Једна од њих моли за правду.

У селу у које смо управо ушли затворили смо све мушкарце, као и другде. На почетку операција људи нису били уплашени кад смо хапсили одрасле мушкарце јер нису знали шта да очекују. Кад су новости о ономе што се дешава почеле да се шире унаоколо,⁵⁴ подигао се као неки талас очаја. Исто је било у овом „ослобођеном“ селу. Пошто су покупили мушкарце и надзирали их на ливади, жене су се сакупиле недалеко одатле, молиле су за мушкарце и плака-

ле с толико емоција да су чак и мање осетљиви војници били потресени. С времена на време неко би опсовао ову јадну групу и припретио да ће сви мушкарци бити стрељани ако жене не престану да моле. На тренутак су све заћутале, а затим смо чули пригушено јецање и на крају су заплакале још очајније него пре...

Репе, *Наша доба*, 1996, стр. 201

? Писац овог дневника није само сведок него и учесник догађаја који описује. Да ли у његовим речима постоји икакав знак саосећања?

► Сл 35. Фотографије спаљених или уништених села (одмазде)

Fleischer, том 2, стр. 497

⁵³ Дон Пјетро Бињоли био је капелан у окупаторској италијанској војсци у Словенији и Хрватској. Током рата писао је дневник који је објављен шездесетих година. Био је лојалан Италији, али је такође описао и осудио сурово поступање италијанских војника са цивилним становништвом у Словенији и Хрватској. За време италијанске офанзиве у лето и јесен 1942: паљење села, убијање талаца, депортације у концентрационе логоре, пљачка... Бињоли је за све ужасе које је видео криво сам рат и покушавао је да одговор на свој немир нађе тако што је на рат гледао као на универзалног кривца.

⁵⁴ Стрељање талаца или слање људи у концентрационе логоре.

III–8. Извод из интервјуа са Цветом Кобалом⁵⁵

После неколико дана сатерали су нас за транспорт. Око 1.000 људи транспортовано је једним јединим возом. Возили смо се два дана. Неки људи у нашем вагону умрли су већ током путовања. Врућина је била страшна, немогући услови. Вагони су били фургоони за стоку, без икакве могућности за коришћење тоалета. Онда смо носили мртва тела од железничке станице до врха брда, где се налазио концентрациони логор. Баш пре него што смо дошли до Маутхаузена

► Сл. 36. Насловна страна брошуре о Маутхаузену

један затвореник је стрељан јер је са земље подигао зелену јабуку...

Говорећи на основу сопственог искуства, хтео бих да кажем младим генерацијама колико је потребно борити се против сваког насиља. Никакво насиље, макар и из најбољих намера, не може се оправдати...

Репе, интервју са Цветом Кобалом (видео)

? Шта Цвето Кобал, човек који је преживео концентрациони логор Маутхаузен, мисли о насиљу? Да ли делиш његово мишљење?

key Ову брошуру написао је Цвето Кобал јуна 1944. и то је, колико се зна, први објављени текст о једном од најужаснијих концентрационих логора.

III–9. Писмо Хитлеру⁵⁶

Параћин, дана 25.III.1941. године.
АДОЛФУ ХИТЛЕРУ

Берлин, 1. април 1941.

Нит правде прекинута је. Зацарила обест и сила. Велики тлаче мале и у својој осиноности не познају бога; немају душу.

Крвожедни Хитлер хита да ниједна њива на ово земаљској кугли не остане незасејана јадом и чемером. Ни наша напаћена Отаџбина није поштеђена. Пружамо ти своју поштену руку али ти хоћеш и срце. У жељи да освајаш и тлачиш ти нам газиш оно што нам је кроз сва робовања и кроз векове било најсветије – газиш нам слободу и част, газиш нам понос.

Теби Хитлере, Кајинов сине, ми деца великих отаца и дедова узвикујемо доста. Не слушаш ли наићи ћеш на бодре мишице

⁵⁵ Цвето Кобал рођен је 15.12.1921. Постао је члан покрета отпора у Словенији 1941. Јануара 1941. ухапшен је и послат у концентрациони логор Аушвиц, а затим у Маутхаузен. У пролеће 1944. побегао је из радног логора у Линцу (Аустрија) и придружио се партизанима у Словенији. Јуна 1944. илегална партизанска штампарија објавила је његову брошуру о Маутхаузену и то је, колико се зна, први објављени текст о једном од најужаснијих концентрационих логора (види илустрацију).

⁵⁶ На документу се налази белешка на српском језику: „Особа је умрла у логору 14. јануара 1942.“ Писмо је написано на дан када је Југославија пришла силама Осовине. Два дана касније, југословенска влада је збачена

наше. Пролићемо ти крв и ногом ти аждаје стати на врат да се не дигнеш. Упамти да нас је можда Бог одредио да код нас добијеш одмазду за сва недела. Упамти.

Светолик М. Драгачевац
срески начелник у пензији

Главна управа за сигурност Рајха
Берлин, 16. мај 1942.

Полиција сигурности и Служба сигурности (SD),

Einsatzkommando у Београду

Предмет: Срески начелник у пензији Светолик Драгачевац, Параћин (Југославија)
Канцеларија Фирера NSDAP, шаље приложено писмо гореименованог среског начелника у пензији са једним преводом. Писмо садржи најгрубље увреде и оптужбе против фирера. Молим да предузмете шта је потребно против писца и известите у случају да успе његово хапшење.

По налогу:

потпис: Bastz

Белешка на документу на српском: Особа је умрла у логору 14. I 1942.

Историјски архив града Београда, БДС, д-77

 Покушај да схватиш мотиве за писање таквог писма. По твом мишљењу, да ли је Светолик Драгачевац био свестан могуће опасности када је писао ово писмо? Ако јесте, зашто га је писао упркос томе?

III-10. Немачке мере којима се узвраћа на подизање устанка у Србији

... сматрам – пошто је углед оружане силе претрпео знатне штете услед неуспеха... да је већ из разлога престижа потребно да се са крајњом безобзирношћу поступи бар

у државном удару, а 6. априла почела је немачка инвазија. Зато можемо да претпоставимо да особа која је написала ово писмо није била потпуно свесна опасности којој се излаже.

⁵⁷ Октобарске ликвидације које је Вермахт извршио у Крагујевцу, Краљеву и другим градовима широм Србије, са хиљадама убијених, представљају трагичан доказ о истинској, голој суштини окупационог система. Од почетка августа 1941. до средине фебруара 1942, убијено је у борбама 7.776 људи, а њих 20.149 су у знак одмазде побили стрељачки водови.

на једном одређеном месту, како би се овим примером застрашили остали делови Србије... Деца и жене одржавају везу, а старају се и о снабдевању. Према томе, казну мора искусити целокупно становништво, а не само мушкарци...“.

Сам генерал Бохме је одмах по доласку у Србију издао наредбу да „безобзирне мере морају бити застрашујући пример, што ће се за кратко време прочути по целој Србији“. Оваква политика ослањала се на наредбе о гушењу покрета отпора у окупираним земљама, које су стигле са „највишег места“, из Хитлеровог главног стана. Њих је, по Хитлеровом налогу изнео фелдмаршал Кеител, 16. септембра 1941. На једном месту се подвлачи: „Да се покрет угуши у самом заметку имају се употребити најдрастичније мере... У вези с тим треба подсетити на то да људски живот у тим земљама често не вреди ништа и да се само необичном строгошћу може постићи застрашујући ефекат.“

Божовић, стр. 23

 Текст оцртава оружани устанак који је избио у Србији у лето 1941. Подршка коју је становништво пружило побуњеничким снагама, комбинована са губицима које су трпеле окупационе силе, изазвала је талас систематских одмазди које су захватиле читаву Србију у јесен исте године. У септембру 1941. заповедник немачке окупационе управе генерал Турнер, предложио је генералу Бемеу (главнокомандујућем у Србији) мере којима треба узвратити на подизање устанка.

III-11. Масакр талаца цивила у Крагујевцу⁵⁷

Око 7 часова ујутро (20. октобра) немачке

јединице су под командом мајора Кенига направиле обруч око града:

„Затим се обруч све више стезао а немачки војници купили су мушкарце, све одреда... Људи су узимани са улице, из кућа, радњи, кафана, цркве и свих других установа. Из суда су узимали судије, писаре и странке; из школа професоре, учитеље, ђаке..., па и саме болеснике у појединим кућама нису поштедели.

Овако сакупљен огроман број грађана, који је износио око 8.000–9.000 људи био је притворен у топовским шупама...“

Двадесет првог октобра ујутро почело је стрељање:

„Убијање су вршили на следећи начин: они су узимали људе по групама... и тако их под јаком стражом водили на губилишта, која су се налазила код Сушичког потока, Шумарица и топовских шупа. Губилишта су се отезала на десетине километара. Ту су их убијали из митраљеза, пушкомитраљеза и пушчаним плотунима [...] Дотле су сви остали, који су чекали на ред да иду на губилишта, слушали клокотање митраљеза, пушкомитраљеза и прасак пушака, а они пак који су били на путу за губилиште имали су прилике, уочи саме смрти на неколико минута, и све то да виде својим очима.“

III–12. Партизански извештај о италијанско-четничким акцијама у области Лике у лето и јесен 1942.

Четници су гдје год су могли, пљачкали и убијали Хрвате, посебно присташе НОБ-а⁵⁹ (*Народноослободилачка борба*). Тако су убили Ивана Шебеља из Глибодола, оца деветоро дјеце, Мију Месића из Липца, Мију Фертића и његову жену, инжињера Шарића из Плашког, инжињера Денисова из Дрежника. Већину убистава и пљачки

„Они [Немци] су у лецима објавили да су убили 2.300 Срба. Ово је исто тако неистинито, јер су убили само у Крагујевцу, а не узимајући у обзир број убијених у околним селима Крагујевца, 7.100–7.300 Срба.“⁵⁸

Божовић, *Поруке стрељаног града*, стр. 50

Масакр талаца цивила у Крагујевцу уследио је („према наредби за Србију“, која је налагала да се за сваког припадника окупационих власти који је убијен од почетка окупације узме 100 талаца, а 50 за сваког припадника који је рањен) после напада партизанске јединице у близини Горњег Милановца средином октобра у којем је 10 немачких војника рањено, а 26 убијено. Домаће колаборационистичке јединице („Српске добровољачке јединице“) пружале су помоћ приликом хапшења и затварања талаца. Ово је извод из сведочења Данила Михаиловића, високог официра полиције у домаћој колаборационистичкој управи, који је посетио Крагујевац неколико дана после масакра.

Да ли је немачка војска поштовала војни закон? Да ли ти је познат сличан случај из твоје земље?

изводили су маскирани партизанским капама како би своје злочине приказали као дјело партизана. Почетком септембра 1942. године налазе се у акцијама заједно с Талијанима у селу Поникве и околини, гдје су запалили и опљачкали 96 српских кућа. [...] Своја злодјела четници су често оправдавали како су их на то присилили Талијани изражавајући жаљење што су попалили српске куће, али да су зато попалили више хрватских.

Јелић-Бутић, стр. 161

⁵⁸ Овај број дуго је важио за званичан. Српски историчар Венцеслав Глишић раних седамдесетих, а неки други аутори касније показали су да је број жртава преувеличан, али и да је виши од 2.300.

⁵⁹ Народноослободилачка борба – партизанско име за антифашистички покрет отпора.

Главни циљ четничких јединица био је да се обнови Југославија са великом и етнички хомогеном Србијом која би имала доминантни положај. Да би се то постигло, сматрало се да жељене територије треба да буду „очишћене“ од неспрског становништва. Партизанске јединице су проглашене највећим непријатељем и неки четнички команданти су пристали да сарађују са италијанским јединицама у „осветничким“ и „чистачким“ кампањама у Далмацији, Босни и Херцеговини и Црној Гори, како би се уништио партизански покрет. Велики број цивила, Хрвата, Муслимана и Срба, убијен је у тим кампањама.

Како су четници оправдавали своје злочине? Које су критеријуме четници имали приликом избора својих жртава? Зашто и у којим случајевима су палили куће својих сународника?

III–13. Геноцид четника над Муслиманима у Санџаку, фебруар 1943.

Сва муслиманска села у три поменута среза су потпуно спаљена, тако да ниједан њихов дом није остао читав. Сва имовина је уништена сем стоке, жита и сијена.

Наређено је и предвиђено прикупљање људске и сточне хране у одређеним мјестима, за стварање магацина резервне хране и исхрану јединица, које су остале на терену ради чишћења и претресања терена и шумовитих предјела, као и ради спровођења и учвршћивања организације на ослобођеној територији.

За вријеме операција се приступило потпуном уништавању муслиманског живља без обзира на пол и године старости.

Извјештај Павла Ђуришића, команданта лимско-санџачких четничких одреда Дражи Михаиловићу, 13. II 1943.

Пајовић, стр. 315.

III–14. Страхоте у усташким затворима у Сарајеву. У овом случају жртва је млада Хрватица комунисткиња

Сведочење Штефице Белак-Павичић

„Најгоре ми је било издржати батине под леденим тушевима у мјесецу децембру, у подруму УНС–е, гдје су се агенти, тукући, смјењивали. Сјећам се, из голог тијела пушила се пара, а хладна вода из тушева држала је тијело да не падне. А онда су газли чизмама, ударали пендрецима, корбачима, тијело је било ишарано крвавим модрицама. Лежали смо на бетону у ћелијама, везани. Послије таквих батина, бунцали смо од температуре. Примјењивали су батињање пендреком по табанима, у облику „ражња“. Сви смо углавном прошли кроз такове тортуре. Неко је издржао, неко није.“

Албахари, стр. 432

Штефица Белак-Павичић преживела је ужасна мучења. Не треба да одговараш ни на каква питања, само покушај да замислиш какве је последице имало такво мучење на сваког појединца који је преживео.

► Сл. 37. Фотографија београдског главног градског трга, 17. август 1941.

Историјски архив Београда, Збирка фотографија

🔑 Свакодневне сцене под окупацијом, са илузијом „нормалности“ (људи шетају у летњој одећи, плакат који позива публику на коњске трке на градском тркалишту, и слоган немачке организације за масовно летовање „Kraft durch Freude“ (снага кроз радост) упоредо са бруталношћу окупације, са обешеним телима талаца на главном градском тргу Теразије 17. август 1941.

III-15. Извештај румунске полиције о положају Рома депортованих у Транснистрију

*Билтен Жандармеријског инспектората у Одеси
о стању духа у жандармерији
за месец септембар 1943.*

Цигани су смештени на територији округа Березовца и Оцеацов, укупно 2.441 Циганин. Иста тенденција да се избегну пољопривредни радови потврђена је у вези са Циганима и овог месеца.

Они су дубоко незадовољни што су премештени у Транснистрију. Сви покушавају, служећи се свим средствима, да се врате у земљу. Ухваћене су компактне групе Цигана који покушавају да се врате у земљу помоћу лажних докумената и одобрења. Жандари треба да интензивно и непрестано мотре на њих, да не би побегли из колонија на Бугу. Немају одећу и преплашени су од зиме која долази, пошто су скоро голи. Захваљујући таквом стању ствари, они ће у зиму умрети од хладноће и неухрањености, као што су умрли прошле зиме – и ето како ће следећег пролећа проблем Цигана у Транснистрији ишчезнути кад они ишчезну.

Minoritati etnoculturale. Marturii documentare. Tiganii din Romania (1919–1944), док. 339

❓ Шта су главни узроци смрти међу депортованим Ромима? Да ли су власти предузеле икакве мере да заштите депортоване људе? Како су власти намеравале да реше „проблем Рома“?

⁶⁰ Затвореници мучени жеђу.

► Сл. 38. Плакат са именима мртвих талаца у немачкој окупационој зони у Словенији

III-16. Илија Јаковљевић описује живот у логору Стара Градишка, делу система концентрационог логора Јасеновац

Испод ћелије је подрум који је у прољеће био пун воде што је продирала из Саве кроз канал, измијешана с фекалијама. Канал, наиме, стоји у вези са Савом. Прије него Сава почне расти, излаз се канала затвори, тако да вода не продире. [...] Усташе, преузевши бившу казниону, нису то знали, оставили су у прољеће излаз отворен и Сава је продирала кроз канал испуњавајући подрум до висине својега водостаја. [...] Да угасе жеђ, ови су избезумљени људи⁶⁰ спуштали ципеле до подрумског прозорчића, а кроз тај прозорчић у подрум. [...] Тако су се опскрбљивали водом. [...] Ципеле су провлачене такођер кроз цијев димњака, да се дође до прљаве текућине. Један заточеник, који је имао дужност да свакога дана пере ходник пред том ћелијом, приповиједао ми је:

– Од свих послова које сам обављао у логору, овај је, под таквим околностима био најстрашнији. Донесем канту с водом и заплуснем ходник. Испод врата проклете ћелије покажу се прсти. То нетко кваси руке.

Видим такођер гдјекоју жлицу. Несретник хвата прљаву воду. Неки подмећу чак и ципеле, а неки легну на под и лижу замазану текућину. Праг је низак, и како запљуснем, вода продире помало у ћелију. И док се једни бацају на сваку кап, други вичу: „Не пљушти, не пљушти! Престани већ једном, не можемо слушати како вода пљушти.“

Јаковљевић, стр. 164–165

 Илија Јаковљевић, предратни политичар и члан Хрватске сељачке странке био је затворен у логору Стара Градишка који је био саставни део концентрационог логора Јасеновац. Број жртава у Јасеновцу, од којих су већина били Срби, али и Јевреји, Роми, Хрвати, Бошњаци и други противници усташког режима, веома је контроверзно питање. Скорашње процене се крећу између 70.000 и 100.000 жртава.⁶¹

III–17. Писмо породици из концентрационог логора Стара Градишка

Неки дан је у мојој соби (*Дикиној*) ронио сузице. Знате ли ви да је он мени прочитао нешто као љубав!? Рекла сам му нека то сада пусти на страну. Није мени овдје до тога. Он мора најприје стећи моје поштовање, мора поправити што је погријешио, људима помагати. Обећаје да ће бити „добар“. Увјерава ме да ме неће ни у најкритичнијем часу напустити. Док је он овдје, мене неће нитко мрцварити. Стигне ли налог да ме ликвидирају, он ће особно доћи по мене и то обавити. Дат ће ми куглу у затиљак. Увјерава ме да то ништа не боли, али не би хтио да на себи испроба. Такве, ето, разговоре ми водимо. Већ сам преко њега ухватила неке друге везе. Постала сам гаталицом. Бацам им (*усташама у логору*) карте, погађам, да је чудо. [...] Нема друге, одосте ви на слободу, а мене не пуштају ни унутар клаузуре. Трипут сретан пут. Јесте ли упамтили све што имате поручити мојима? Не заборавите пусицу дјевојчици од мамице.

Јаковљевић, стр. 304

 Ово писмо тајно је дотурила Јаковљевићу његова сапатница у логору, жена по имену Дика, припадница партизанског покрета отпора. Јаковљевић је очекивао да ће ускоро бити пуштен. У додатку писму, Дика описује свој необични однос са једним од затвореника у логору, познатим по надимку *Узвишени*. Пошто је био усташа, *Узвишени* је у логору имао бољи третман него остали затвореници (комунисти, Јевреји, Роми, Срби).

 У првом одломку су описани логораши које су усташе мучиле жеђу. Је ли могуће пронаћи ваљане разлоге за такво мучење? Шта мислиш, какве су то особе које су спремне да на такав начин муче друге људе? Је ли то повезано са страном за коју су се борили у рату или с њиховим карактером, темпераментом итд? Постоје ли и данас такви људи? Шта мислиш о понашању *Узвишенога*? Какав је био његов став према логорашима, увијању логораша и „логоровању“ уопште?

III–18. Усташки војник описује своје суровости

Тратио је (*Узвишени*) дане у трговини – био је, каже, пословођа велике твртке – а ноћи по баровима и шантанима, и једва је дочекао да се посвети својему животном позиву. [...] *Узвишени* је више од политичара. Он је рођени организатор на свим подручјима. Особито му је тешко што не може војнички дјеловати, иако је његов стратешки талент необичан. Брзо би он очистио земљу од свих њезиних непријатеља. Ето, како је у Босни успјешно извршио повјерени му задатак! Када Мађари приликом слома потјераше добровољце (*југославенске војске*), пожурише се у свој босански завичај, на земљу давну, али ипак рођену. Требало је ове људе евидентирати. – Како сте то учинили? – Једноставно, дао сам их позвати, а они су се одазвали. Речено им је да при-

⁶¹ Види: Игор Граовац, Драган Цветковић: *Људски губици Хрватске 1941–1945. године: питања, примјери, резултати*, Загреб 2005.

времено иду у једно село гдје је сигурност апсолутна. Ја сам се побринуо да након пописа буду добро храњени. Онда сам их дао отпрати у затвореним вагонима.

– Камо?

– До једне мање постаје. Немате појма како је за све то потребно само неколико дјечака. Био је преврат, бјегунци су изгубили главу. Ликвидацију су обавили Цигани. Након тога смо се ријешили и те гамади. Жао ми је што сам, осим Цигана, морао ликвидирати и неколико наших који су у томе послу судјеловали.

Радили су на своју руку, а усташка власт не може преузети одговорност за њихову самовољу. Штета их је, али домова тражи жртве од својих најбољих синова. Били смо покривени – кривце смо казнили. Резултат је био један према сто. [...] Волио је умјесто мржње и осјетљивости истицати друге, више мотиве своје дјелатности. Тражио их је, а вјеровало је да их је нашао, у чишћењу хрватске земље од Срба и хрватске привреде од Жидова.

Јаковљевић, стр. 54, 57

Усташке власти у НДХ вршиле су репресију над одређеним етничким мањинама: Србима, Јеврејима и Ромима. Припадницима ових мањина одузимана је имовина, а они сами слати су у логоре и убијани. На исти начин поступано је са Хрватима и Бошњацима који се нису слагали са усташким режимом. Политика према Јеврејима није се разликовала од оне у нацистичкој Немачкој. Јевреји су лишавани свих грађанских права, а бракови између Јевреја и лица „аријевског” порекла били су забрањени „Статутарном одредбом у вези са заштитом аријевске крви и части хрватског народа”. Ово је један од многобројних разговора које је већ поменути Илија Јаковљевић водио са (такође већ поменути) једним од затвореника, усташом званом *Узвишени* у логору Стара Градишка.

Да ли је Узвишени мислио да је починио злочин? Како он оправдава своје акције и како је себе мотивисао да убија људе? Како оправдава убијање припадника свог народа?

III-19. Партизански злочини у Блајбургу. Колин Ганер, поручник Краљевске ирске пешадије, сведочи како заробљеници пролазе крај њега док он посматра...

... усташе које су припадници Титових трупа проводили у смрт. Усташе су били заправо Југославени који су се од почетка борили на њемачкој страни. Сад, после побједи Титових комуниста, њих је требало поклати, дословце поклати. Колона се чинила бесконачна, а водили су је преко дрвског моста на југославенску страну. Мушкарци, жене, дјеца и дојенчад у наручју, сви изгладњели, кретали су се даље гоњени Титовим људима што су јахали на понијима и носили злогласне козачке бичеве с челичним вршцима, нагајке, којима се једним ударцем може распарати човјеку лице. Употребљавали су их несметано...

Bleiburg, стр. 141-142

Југословенски партизани сматрали су себе борцима који поштују законе рата и не трпе злочин, и себе су представљали у том светлу. Тврдили су да се по томе разликују од злочиначких фашистичких војски. Ипак, нису оклевали да смртном казном казне и заробљенике, и цивиле који су идентификовани (или само осумњичени) као сарадници окупаторских снага или усташких власти.

У мају 1945. партизани су гонили различите фашистичке војске са територије Југославије према северозападу. Усташе су, заједно са многобројним цивилима из Хрватске, ишле према садашњој словеначко-аустријској граници, како би се предале британској војсци (а не партизанима). Међутим, Британци

нису прихватили њихову предају, па су морали да се предају партизанима. Многи ратни заробљеници убијени су и мучени од стране војника победничке војске. То је почело у малом граду Блајбургу (Аустрија), а наставило се касније кад су заробљеници били приморани да марширају на југ, дубље у југословенску територију (тај марш је познат као „крижни пут“).

? Шта је узроковало масовне одмазде на крају рата?

Упореди то са сличним манифестацијама „победничког беса“ на осталим ратним сценама (Хирошима, Дрезден, судетски Немци, француски колаборационисти итд.). Може ли осветничко понашање после рата да се оправда битком за праведну ствар током рата?

► **Сл. 39. Жртве, Владимир Филаговац, уље на платну, Загреб 1943.**

? Опиши слику. Какав се товар налази на вагону? Шта мислиш о томе што се ужаси рата користе као предмет уметничког дела? Какав је, по твојој мишљењу, био уметников став према ужасима које је сликао?

Хрватски историјски музеј

III–20. Тито о партизанским злочинима у мају 1945.⁶²

Што се тиче ових издајника који су се нашли унутар наше земље, у сваком народу посебице – то је ствар прошлости. Рука правде, рука осветница нашег народа достигла их је већ огромну већину, а само један мали дио успио је побјећи под крило покровитеља ван наше земље.

Bleiburg, стр. 41

? Да ли је „рука освете“ увек и „рука правде“; да ли су оне идентичне, као што сугерише извор? Објасни исказ: оно што је за једнога злочин, за другога је правда.

IIIв. Холокауст

III–21. Из бугарског закона о заштити нације

24. децембар 1940.

Члан 21. Лицима јеврејског порекла није дозвољено:

а) да постану бугарски грађани; жене јеврејског порекла добијају држављанство својих мужева;

б) да бирају или да буду бирани, било на јавним изборима, или на изборима за неко непрофитно удружење, изузев у случајевима када се избор врши у организацијама чији су чланови искључиво лица јеврејског порекла;

в) да заузимају службу у било којој државној, општинској или другој јавној

⁶² Злочини почињени на крају рата у бившој Југославији били су дуго табу тема у послератној Југославији.

власти – изузев у организацијама чији су чланови искључиво лица јеврејског порекла;

г) да склопе брак или да живе у конкубина-ту са лицима бугарског порекла; бракови лица јеврејског порекла и Бугара, склопљени пошто је овај закон ступио на снагу, сматрају се неважећим.

Члан 23. [...] Лицима јеврејског порекла забрањено је да се убудуће насељавају у Софији.

Члан 24. Лицима јеврејског порекла није дозвољено да поседују или изнајмљују некретнине, ни лично, ни преко опуномоћеника, нити им је дозвољено да у селима, изузев прибежишта, поседују икакве зграде.

Члан 26. Савет министара има право да, следећи извештај Министарства трговине, индустрије и рада, ограничи, у целости или делимично, лично или капитално учешће лица јеврејског порекла у неким гранама трговине, индустрије или занатства.

У року од месец дана од ступања овог закона на снагу, сва лица јеврејског порекла обавезна су да пријаве сву своју имовину.

Оцеляването. Сборник документи 1940–1944, стр. 157–161

? Постоји ли у твојој земљи сличан документ из тог времена? Да ли је антисемитска политика у земљама југоисточне Европе форсирана искључиво под немачким утицајем? Јесу ли немачки савезници имали избора? Треба анализирати и име тог закона: да ли је бугарска (или било која друга) нација заиста имала потребе да се штити од Јевреја?

III–22. Бугарски посланици протестују против депортације Јевреја⁶³

[...] Има гласина да бугарске власти хоће да екстрадирају те људе из наше земље. Те гласине су, мора бити, неосноване и злобне, јер су ти људи бугарски грађани и екстрадиција би имала негативне импликације не само зато што би стигматизовала национални карактер Бугарске, него би имала и ефекта на будуће међународне односе.

Мала нација нема слободу да занемарује моралне обзире. Снажан морални карактер је наше најјаче оружје против будућих неправди. Он је за нас од велике важности, јер се Ви, драги Премијеру, свакако сећате да смо не много давно и ми патили због тешких моралних и политичких последица појединих морално наопаких законодавних одредаба које су формулисали неодговорни појединци.

Коју бугарску владу желимо да оптеретимо таквом одговорношћу за будућност?

Јевреји у Бугарској су малобројни; снага државе је моћна, држава је наоружана многим законским средствима којима савладава сваки криминални елемент, без обзира на његово порекло. Зато није потребно посезати за новим и изузетно суровим мерама које могу водити будућим оптужбама да је Бугарска учествовала у масовном убиству. Те оптужбе произвешће држање садашње бугарске власти, али ће оне остати у наслеђе народу Бугарске сада и у будућности. Резултате те политике лако је предвидети и због тога се не сме дозволити да се они реализују. За нас неће бити могућно да делимо икакву одговорност за то. [...]

Оцеляването. Сборник документи 1940–1944, стр. 216–218

⁶³ Према споразуму Бугарске и Немачке од 22. фебруара 1943, 20.000 Јевреја требало је да буде пресељено са територија под окупацијом Бугарске (скоро читава данашња БРЈ Македонија, делови јужне Србије и делови североисточне Грчке). У марту 1943, приближно 15.000 је депортовано са ових територија у концентрациони логор Треблинка. Бугарска влада није депортовала бугарске Јевреје.

Реч је о протестној изјави (од 26. децембра 1943) коју су потпредседник 25. заседања бугарске Народне скупштине Д. Пешев и 42 посланика упутили премијеру, противећи се депортацији Јевреја. Потписници су инсистирали да нове антијеврејске мере треба да се заснивају на реалним политичким интересима и на етничком схватању бугарског народа. Они постављају питање да ли влада хоће да преузме огромну историјску одговорност за депортовање невиних поданика само да би служила странијој сили.

Коментариши следећу реченицу: „Мала нација нема слободу да занемарује моралне обзире.“ Да ли то значи да велике нације имају ту слободу? О чему су аутори изјаве бринули у вези с будућношћу?

III–23. Наредба Војне команде, Београд

25. април 1941.

ВОЈНА КОМАНДА БЕОГРАД

НАРЕДБА

1. Сви Јевреји настањени у Београду могу куповати животне намирнице и другу робу на трговима и пијацама свакога дана само од 10,30 часова па надаље. Трговци им не смеју раније продавати.
- 2) На јавним чесмама и осталим местима где чекају у реду грађани, Јевреји се могу уврстити у ред тек пошто се остали грађани аријевци снабдеју са односним потребама.
- 3) Свима трговцима се забрањује, да повећаним ценама и уопште испод руке продају животне намирнице и другу робу Јеврејима.
- 4) Јевреји који се огреше о горњу наредбу казниће се до 30 дана затвора или новчаном казном до дин. 10.000. По оцени биће упућени и у концентрационе логоре.

⁶⁴ Тридесетог јуна 1941. румунска влада објавила је да је 500 „јеврејских комуниста“ стрељано у Јашију, јер су отворили ватру на румунске и немачке трупе. Заиста, 28–29. јуна изгледало је да су на трупе испаљени меци. Није било жртава, али су се шириле гласине да се Јевреји комунисти спремају да с леђа нападну армије на линији фронта. Хиљаде Јевреја су ухапшене, неки су убијени. Командант 14. румунске дивизије ослободио се ухапшених Јевреја тако што их је депортовао. Према званичним подацима, од укупно 4.430 људи депортованих у два воза, око половина је преживела.

Истом казном биће кажњени и трговци поменути у члану 3) ове наредбе.

5) За изрицање казни по овој наредби надлежна је Полиција у Београду, односно њени квартави.

Ова наредба ступа одмах на снагу.

Наређено 25. априла 1941. у Београду.

Пуковник и командант

Von KAISENBERG

Божовић, *Београд под комесарском управом 1941*, стр. 54

Зашто је Јеврејима било забрањено да купују намирнице пре 10.30 ујутро? Како је кажњаван онај ко није поштовао ту наредбу?

III–24. Јон Антонеску осуђује погром у Јашију⁶⁴

4. јули 1941.

Наредба бр. 255 генерала Јона Антонескуа, вође државе, војним и жандармеријским јединицама у земљи, у вези са крвавом осветом над јеврејским становништвом у Јашију.

Нереди који су се пре неколико дана одиграли у Јашију бацили су крајње неповољно светло на војску и власти.

Приликом повлачења из Бесарабије, за војску је заиста било срамота да не реагујући прихвати да су је Јевреји и комунисти напали. Срамота је још већа кад војници, на сопствену иницијативу и дуготрајно, пљачкају, малтретирају или нападају јеврејско становништво и насумице убијају, као што се догодило у Јашију.

Јевреји су столећима отимали од румунског народа, сиромашили га, шпекулисали и заустављали његов развој. Непорециво је да румунски народ мора да се ослободи ове куге, али само влада има право да предузме потребне мере. Те мере се спроводе

и биће настављене у складу са нормама које ћу ја одредити.

Не може сваки грађанин или сваки војник да се упусти у решавање јеврејског питања тако што ће красти и убијати.

Таквим поступцима ми показујемо свету да смо недисциплиновани и нецивилизовани људи и бацамо веома непријатно светло на државни ауторитет и престиж.

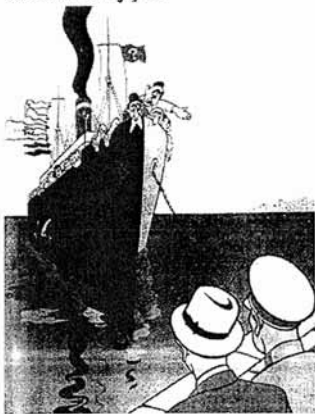
Овим у потпуности заустављам сваку акцију предузету самоиницијативно и проглашавам војне и цивилне власти одговорнима за стриктно спровођење ове наредбе. Онима који се огреше или су се огрешили о горњу наредбу биће суђено и добиће најтеже казне које прописује закон.

Генерал Јон Антонеску

Evreii din România între anii 1940–1944, том II, док. 98

► Сл. 40. Турска карикатура

Gazetelerden: Bir vapur dolusu Yahudi muhaciri İzmir limanından geçti...

Yahudi - Açız, parasızız.. Allahâşkiniza beş dakika karaya çıkmamıza izin verin da zengin olup yelelim!..

Akbaba, 24 Agustus 1939

Akbaba, 24. август 1939.

🔑 **Превод:** Брод пун Јевреја упловљава у измирску луку. Јеврејин: „Немамо новца! Гладни смо! Дозволите, молим Вас, да се искрцамо на пет минута, па да се вратимо на брод као богати људи!“

❓ Шта је циљ ове карикатуре? Коју врсту стереотипа она ојачава?

🔑 Какав је био званичан став Јона Антонескуа о погрому у Јашију? Да ли осуда нереда у Јашију показује пројеврејски став? Ко је проглашен одговорним за решавање јеврејског питања у Румунији? Иако Антонеску оптужује јеврејску мањину за предузимање акција против румунске војске, он изјављује да је против спровођења „коначног решења“ јеврејског питања. Да ли се слажеш да је у питању била само реакција на индивидуалне акције крађе и злочина? Шта могу бити резултати таквог става од стране вође државе? Какво је твоје мишљење о колективној кривици?

► Сл. 41. Турска карикатура

Bali, Cumhuriyet'in Yurttaşlar (?)

🔑 Октопод који држи у загрљају свет репрезентује Јевреје (публиковало Антиционистичко друштво Турске): „Опасност која окружује свет – светско јеврејство – ционизам. Нема мира на земљи док постоји та куга.“

III-25. Концентрациони логор Сајмиште, Београд

Из исказа Хедвиге Шенфајн, затворенице логора Сајмиште

„Одмах по нашем доласку у логор Немци су саопштили да ће се логор постепено испразнити, јер ће на Сајмиште довести комунисте, али нису хтели рећи куда ће нас одвести... За прве транспорте позивали су лица да се добровољно јаве, и то су прво позивали групу са којом сам и ја дошла – Јевреје из Космета. [...]

Онима који су били одређени за транспорт, наређено је – или, тачније, љубазно саветовано – да највредније ствари понесу са собом, а да све остало брижљиво упакују и на пакету ставе своју тачну адресу. [...]

Тако су ти транспорти одлазили скоро сваког дана. Недељом и празницима обично није било транспорта, али је било дана када је аутомобил долазио и двапут. Шофер сивог аутомобила улазио је често у сâм логор, сакупљао децу око себе, миловао их, узимао у наручје и делио им бомбоне.

Деца су га волела, и увек кад би дошао, трчала му у сусрет по бомбоне. Нико у логору није слутио да људе одводе у смрт. Чврсто се веровало да се ради о пресељењу у неки радни логор.“

Злочини фашистичких окупатора и њихових помагача против Јевреја у Југославији, стр. 33 и 34

Кључ На окупираној територији Србије било је око 17.800 Јевреја. Око 6.320 Јевреја из Србије нестало је у логору на Сајмишту, у Београду. За потребе логора на Сајмишту допремљен је из Немачке посебан камионет с гасном комором. Поред логора на Сајмишту, већина Јевреја мушкараца окончала је живот, заједно са Србима и Ромима, у масивних стрељањима талаца 1941. и у првој половини 1942. године. Ту злочиначку акцију организовала је и систематски изводила немачка војска (већином немачка регуларна војска Вермахт).

? Коментариши понашање возача сивог камионета. Да ли је он знао шта се догађа унутра?

► Сл. 42. Непозната девојчица чека на депортацију у близини Цеља, у Словенији

III–26. Патње младе Јеврејке из Сарајева

Сведочење Хибе Зилџић-Чехајић

„Стравични догађаји који су наступили избијањем рата дефинитивно су уобличи-ли физиономију хиљада младих Сарајлија, међу њима и великог броја женске омладине. Имала сам шеснаест година и похађала шести разред гимназије. У граду су прво биле распуштене школе, а у школске зграде се уселила војска.

У мом комшилуку становало је доста Јевреја. Имала сам блиску другарицу Регину Финци. Мајка јој је тада држала малу трафику на углу Башчаршије. Посјеђивала сам их и гледала како данима стрепе на сваки шум, на сваки корак, у очекивању када ће их депортовати у концентрациони логор. Ствари су им стајале спаковане. Једног дана су их одвели у сабирни логор, из којег је Регина успјела да побегне и да се склони у нашу кућу. Нажалост, и поред нашег наговарања да је сакријемо, она није имала снаге да се отргне од породице. Поново је отишла у логор да подјели судбину са својим најближим. Тај прогон јеврејског становништва и атмосфера ужаса у њиховим породицама, коју сам и непосредно доживљавала, остали су као један од најснажнијих дојмова које носим из тог периода.

У град су почели продирати гласови о концентрационим логорима Градишка и Јасеновац и депортовању и мучењу комуниста и родољуба. Стизале су вијести о монструозним покољима српског становништва по селима, о бацању у јаме и поноре, о спаљивању села, а нешто касније и вијести о четничком покољу Муслимана у крајевима према Дрини, о крвавим ријекама, спаљеним селима и градићима, о становништву читавих насеља у безглавом бјекству без игдје ичега. У град су почели пристизати мухацири – избјеглице из крајева око Фоче, Рогатице, Вишеграда. Муслиманске породице примале су избежумљену дјецу која су

остала сирочад. Наводим само дјелиће те ужасне атмосфере како сам је ја доживјела. То је, дакле, био фашизам на дјелу, у свој својој свирепости и изопачености.“

Албахари et al. (yp.), стр. 495–496

? Процени Региново понашање. Шта би ти урадила/урадио да си била/био на њеном месту? Да ли је одлука коју је она донела била лака? Шта ти овај извор говори о истрајности људског духа у околностима репресивног режима?

III–27. Антијеврејске мере у Грчкој

Белешке о актуелном стању грчких Јевреја
А. Л. Молхо

Каиро, 12. октобар 1943.

Антијеврејске мере и квислиншке владе

[...] Остаје чињеница да су Јевреји у Грчкој до месеца фебруара ове године уживали, *de jure* и *de facto*, исти статус као сваки други грчки грађанин. Мере против Јевреја, које су од горњег датума надаље прихваћене у Солуну и у читавој Македонији потичу искључиво од немачких окупационих власти. Те власти су, према њиховом сопственом признању, поступале у складу са веома прецизним наредбама добијеним од њихових централâ. Грчке власти су непопустљиво одбијале да се идентификују с тим мерама. Православна црква подигла је глас против њих (Меморандум архиепископа Атине немачким властима). Вођи политичког света, као и професионалне и популарне организације одмах су се идентификовале с овим протестом. Притисак грчког јавног мњења био је тако јак да је квислиншки премијер, г. Јоанис Ралис, био принуђен да изјави да ће интервенисати у прилог јеврејском елементу. Није познато

да ли је одржао обећање. У сваком случају, оно није стигло до јавности.

Documents of the History of the Greek Jews, стр. 280

Када су у Грчкој уведене мере против Јевреја, низ различитих организација и институција, укључујући цркву, атинску полицију и комунисте, пружио је ефикасну и јасну подршку. ЕАМ, најснажнија међу грчким организацијама отпора, била је нај-ефикаснија у пружању помоћи Јеврејима да се сакрију или да побегну, те да тако преживе. Припадници ове организације изигравали су планове нациста уништавајући податке о јеврејској заједници у Атини, а помогли су и рабину да пребегне на ЕАМ-ову територију. ЕАМ-ова илегална штампа редовно је објављивала позиве становништву да помаже јеврејским суграђанима, док је сама организација омогућавала грчким Јеврејима да се пребаце на Блиски исток, а поред тога регрутовала и волонтере у своје редове. Православна црква такође је помагала Јеврејима настојећи да заустави депортације. Архиепископ Дамаскин срео се са опуномоћеником Рајха у Грчкој и уложио снажан приговор у вези с мерама које се предузимају против Јевреја у Солуну (в. документ I-45).

Како су грчке власти реаговале на мере предузете против солунских Јевреја?

III-28. Фрагмент из успомена једног грчког Јеврејина из Солуна (1941–1943)

У првим данима јула 1942. солунске новине објавиле су званичан проглас Немачке војне команде за Солун и Егеје, којим су сви мушкарци израелићани обавезани да се појаве на Тргу Елефтериас у суботу 12. јула ујутро, под претњом оштрих казни у

случају неодрживања. Била је то прва манифестација антисемитске политике у Солуну од почетка окупације. [...] Та конгрегација тешко је малтретирана од стране немачких официра и војника. Неки Јевреји, који су закаснили, брутално су ударани рукама, ногама и бичевима. Једна група немачких маринаца испољила је изузетну суровост у овим акцијама. Припадници немачке војне полиције (F.G.) пуштали су своје булдоге на израелићане који су се усудили да пуше или да покрију главу како би се заштитили од врелог јулског сунца. Друге, који би сели на земљу пошто су се уморили чекајући по неколико сати, немачка војна полиција тукла је док не би прокрварили. Други израелићани били су приморавани да по неколико сати изводе тегобне физичке вежбе, а пређено им је батинама уколико стану. Најзад, неке групе Немаца приморавале су израелићане да изводе понижавајуће акте (салто) пред очима радозналих хришћана. Немци и новинари фотографисали су читаву представу, а фотографије би се већ следећег дана појављивале у грчкој штампи, с типичним антиизраелићанским описима. [...] Током времена било је све више произвољних акција против израелићана, рецимо присилно избацивање петнаест власника радњи (пиљара, трговаца, месара и др.) са централне пијаце у улици Цара Ираклија и њихово замењивање трговцима хришћанима који су премештени из других делова града. Овај метод, који је одговарао трговцима хришћанима, будио је апетите код других конкурената израелићана и Немци су непрестано интервенисали избацујући трговце израелићане са централних локација и доводећи на њихово место трговце хришћане који су или били у пријатељским односима са Немцима, или су богато поткупили неке познате посреднике.

Giakoel, стр. 57–58, 98–99

Ако анализирамо који су чиниоци утицали на број преживелих Јевреја у различитим јеврејским заједницама у Грчкој, треба да узмемо у обзир удаљеност од најближих области под контролом покрета отпора и присуство ефикасног антифашистичког покрета, степен асимилације у друштво и прихваћености у друштву, и способност и вољу локалних власти. Већина Јевреја који су преживели говорили су грчки и живели у истим четвртима као и грчко православно становништво. Степен асимилације није само отежавао да се они лоцирају, него је утицао и на жељу преосталог становништва да им помогне. Разлог што је већина грчких Јевреја које су нацисти екстерминирали током Другог светског рата потицала из Солуна није лежао у томе што је то била далеко највећа јеврејска заједница у Грчкој (око 50.000 од 73.000 Јевреја у Грчкој живело је у Солуну); он је лежао и у околности да су солунски Јевреји говорили шпански „сефардски“ (ладино) и углавном живели одвојено од грчког православног становништва. Јеврејско становништво овог града депортовано је углавном у Аушвиц. Само 17 одсто Јевреја који су живели у Грчкој пре рата преживело је нацизам.

Какво је твоје мишљење о понашању грчких пиљара који су преузели радње које су претходно припадале Јеврејима?

Сл. 43. Концентрациони логор Бањица у Београду

Злочини фашистичких окупатора, стр. 211

Сл. 44. Логор Уштица, део система концентрационог логора Јасеновац, 1942.

Матаушић, Јасеновац 1941–1945.

Група жена и деце испред Куће лелека.

Опиши фотографију. Каква се осећања виде на лицима затвореника? Објасни име Кућа лелека.

III–29. Писмо Розалије Крамер Павелићевом официру, 20. октобар 1941.

Мајка сам седамнаестогодишње кћерке Беле зване Белушке. Моја кћер је ухапшена 1. септембра 1941. потпуно безразложно са осталим хапшењима, која су уследила против Жидова и Жидовки из Кустошије где имамо малу трговину мјешовитом робом. Неколико дана налазила се је моја кћерка у узама редарства у Петрињској улици, те сам јој тамо и јело носила.

Једног дана када сам донијела онамо јело, изјавили су ми да јело не могу примити, јер да се она више код редарства не налази. Од тог часа нијесам више могла уопће сазнати где се моја кћер налази, те јој се замео сваки траг.

Колико знам не налази се ни у једном од постојећих логора, барем нисам могла саз-

нати, тако да већ уопће сумњам је ли још на животу.

Напомињем да се моја кћерка политиком није никада бавила, да живи од свог дјетињства са мном у Кустошији, те да ми помаже у мојој трговини. Моја кћер је била млада и врло добра дјевојка, те ју је цијело пучанство у Кустошији врло вољело, јер је према свакоме била љубазна, увијек насмијешена и спремна свакоме помоћи.

Молим да ме се обавијести што је са мојом кћерком, је ли иста на животу, те уколико јесте у којем се логору налази да би јој могла послати, барем мало топлога рубља, јер не може у једној лахкој женској хаљини у каквој је отишла провести цијелу зиму.

Напомињем да је мој супруг шлогиран, те да осим Белушке имам још двоје чисто мале дјеце, око којих још имам много бриге и посла, тако да ми је немогуће свладати сама цијели посао, а моја старија кћер била ми је једина помоћ.

Goldstein, 365–366

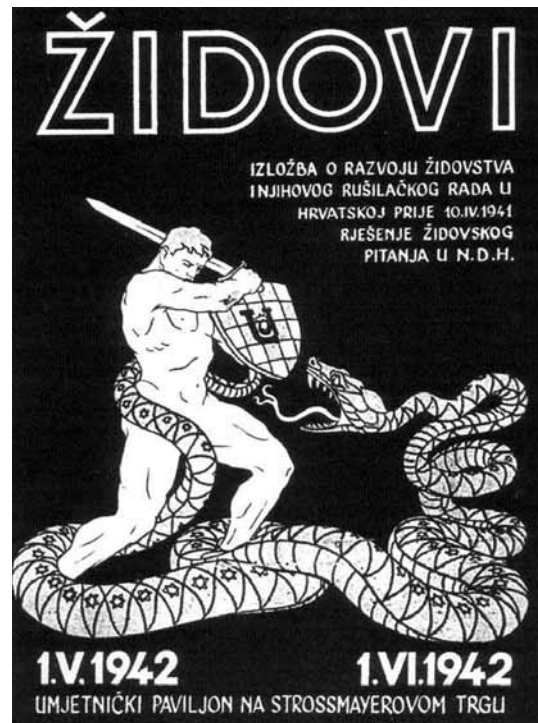

Кад је ово писмо написано, Бела је већ била убијена.

Како госпођа Розалија објашњава свој захтев? Зашто директно не каже да је учињена велика неправда, тј. злочин? Мислиш ли да су у неким случајевима и жртве почињале да прихватају злочиначку стварност као нешто нормално? Исто се питање поставља у вези с онима који су починили злочине, као и онима који су били ђутљива већина.

► Сл. 45. Насловна страна каталога антијеврејске изложбе у Загребу 1942.

Превод: Изложба о развоју јудаизма и његовом деструктивном деловању у Хрватској пре 10. априла 1941. Решење јеврејског питања у НДХ.

Опиши илустрацију и њено значење. Да ли је нека таква антијеврејска изложба одржана у твојој земљи? Можеш ли да замислиш како је изгледала?